

УДК 37(09)(477)

О.М.БОЙКО,
аспірантка
(м.Умань)

Історіографічні дослідження процесу ліквідації неписьменності (20–30 роки ХХ ст.)

У статті здійснено історіографічний аналіз процесу ліквідації неписьменності на території України у 20-30 роках ХХ століття, виділено та схарактеризовано три періоди історіографічних досліджень. Автором здійснено аналіз наукових праць, присвячених дослідженню даної проблеми. Особливу увагу зосереджено на дослідженні друкованих праць дослідників минулих років та доробок сучасних науковців з вивчення процесу ліквідації неписьменності на території України 20-30 рр. ХХст. У статті представлено історію ліквідації неписьменності як цілісного феномену з точки зору історіографії. Проведено систематизацію, класифікацію та узагальнення нагромадженого знання через історіографічний аналіз відповідних джерел.

Ключові слова: ліквідація неписьменності, лікпункт, лікнеп, школи для неписьменних та малописьменних, навчання грамоти.

У вітчизняній історіографії різним аспектам ліквідації неписьменності присвячена велика кількість досліджень. Вони представляють узагальнений досвід діяльності держави, і суспільних структур з розробки і здійснення цієї кампанії, розкривають форми і методи роботи, її зміст, а також наводять інформацію про її мережу. Умовно історіографію проблеми ліквідації неписьменності, що вивчається, можна розділити на три періоди, кожний з яких позначений своїм внеском виконання завдань.

Перший період – 20-ті – 30-ті роки ХХ століття. Праці цього періоду представлені переважно розробками і виступами державних і політичних діячів, а також керівників і безпосередніх учасників кампанії з ліквідації неписьменності. Друковані праці 1920–1930-х років ХХ століття неабияку цінність становлять оскільки дають змогу ознайомитися з офіційними та ідеологічними установками стосовно проблеми дослідження.

З історичних праць особливу увагу привертає праця А.Воронця «Неписьменність на Україні та боротьба з нею» (1924) [4], в якій розглядається неписьменність в Україні дорослого населення й боротьба з нею. Автор наводить досить багато статистичних даних, а саме: неписьменність населення України станом на 1897р.; дані Центрального Статистичного Управління за 1920р. про кількість населення, щодо неписьменності й статі; ступінь неписьменності серед міського та сільського населення 1918–1939рр.; стан неписьменності по окремих губерніях України 1920р; кількість неписьменних по національних групах України; стан ліквідації неписьменності на Україні у 1923р.; видавнича діяльність та справа постачання літератури у 1922–1924роках.

У праці А.Воронця висвітлює Робочий план кампанії з ліквідації неписьменності на 10-ті роковини Жовтня, в якому досить чітко виділяє план роботи серед неписьменних, серед малописьменних та план роботи з підготовки та перепідготовки робітників. Отже, в дослідженні автор у загальних рисах розглянув кампанію з ліквідації неписьменності в Україні.

Проблема ліквідації неписьменності досліджувалася в загальному контексті культурної революції, а понад те наголошувалося на ролі партії і особисто В.І.Леніна в цій кампанії, вказувалося на її виховне значення, давалася винятково позитивна оцінка подіям, що відбуваються.

Серед історичних праць з питань ліквідації неписьменності варто окремо виділити збірку порад до роботи комсомолу в галузі ліквідації неписьменності В.Васютинського «В похід за грамоту» (1929) [3]. Ця збірка розкриває завдання кожної комсомольської організації за багато років. Головну увагу приділено висвітленню набутого досвіду роботи та окреслено основні напрями роботи з ліквідації неписьменності. У брошурі також вміщено матеріал про стан та завдання з ліквідації неписьменності, описано роботу осередків у галузі ліквідації неписьменності, описано форми та засоби залучення до лікпунктів неписьменного населення. Однак дещо звужено подано поради та

методичні вказівки щодо роботи з неписьменними та малописьменними. Найбільш вагомим, на наш погляд, у цій праці є нормативна документація, що стосується роботи з ліквідації неписьменності.

Окрім зазначених праць, можна виокремити також розвідку Д.Бондарева «Ликвидация неграмотности. Цифры, факты, перспективы» (1929) [1], у якій автор описує підсумки роботи у цій галузі за останні 8 років, перспективи ліквідації неписьменності. Цінним на нашу думку, є те, що автор основну увагу приділяє опису роботи з ліквідації неписьменності з різними верствами населення, з національними меншинами, жінками та членами сільських рад та ін. Такий підхід дає нам можливість комплексно оцінити рівень письменності, зробити порівняльний аналіз, визначити динаміку ліквідації неписьменності. Аналізуючи показники письменності за наслідками переписів, автор з'ясовує, що на початку 20-х років рівень письменності безпосередньо залежав від такого критерію, як матеріальне становище. Як правило, неграмотними і малограмотними були бідні верстви населення. Особливо яскраво це знаходило підтвердження в сільській місцевості.

Усі перелічені роботи цінні для сучасного дослідника, оскільки містять багатий фактичний матеріал, у тому числі й унікальні статистичні відомості. Особливістю праць цього періоду була ідеалізація партійного підходу в боротьбі з неписьменністю.

До другого періоду історіографії проблеми ліквідації неписьменності населення ми відносимо 40-ві – 80-ті рр. ХХ ст. У цей період означена проблема висвітлювалася істориками в працях більш загального характеру.

Так, на окрему увагу заслуговує праця Д.Елькіної «На культурном фронті», що вийшла в 1950 році [9]. Автор була одним з керівників Всеросійської Надзвичайної комісії з ліквідації неписьменності, брала безпосередню участь у цій кампанії і написала першого радянського букваря для дорослих. У праці Д.Елькіної, окрім загального розгляду процесу навчання грамоти, детально вивчена методика роботи в системі лікнепу. Автор звернула увагу на часті рецидиви неписьменності і поставила їх у пряму залежність від якості навчання, вбачаючи основну перешкоду для якісної роботи це брак педагогічного персоналу, недоліки методичного керівництва, проблему з приміщеннями і підручниками.

Безсумнівний інтерес становить праця А.Іванової під назвою «Що зробила радянська влада в справі ліквідації неписьменності серед дорослих» (1950) [7]. Дослідниця показала особливості роботи з ліквідації неписьменності упродовж трьох десятиріч радянської влади, чітко структурувавши та підвівши підсумки по кожному з десятиріч. Автор розглядає ліквідацію неписьменності в загальному контексті культурно-освітньої діяльності держави; прослідковує становлення і еволюцію програмних установок партії в справі ліквідації неписьменності на основі декретів і ухвал радянського уряду, а також показує роль центральної і місцевих партійних організацій в культурному будівництві, у тому числі і в боротьбі за грамотність.

Вагомим внеском у вивчення ліквідації неписьменності стала праця М.Зінов'єва, А.Плешакова «Как был выполнен Ленинский декрет», що вийшла друком у 1961 році [6]. Проблема ліквідації неписьменності як найбільш значима для держави займає основне місце в цій праці. На її сторінках знайшли віддзеркалення практично всі аспекти цієї кампанії: утворення особливих комісій, пошук нових форм роботи та навіть проблеми, що зустрічалися на шляху ліквідації неписьменності. Для відтворення цього процесу досліджений великий фактичний матеріал. Автори продемонстрували як з практики лікнепів народилася безліч інших ініціатив, зокрема бібліотечна та різні інші змагання. Загалом вся кампанія з ліквідації неписьменності оцінена авторами тільки позитивно. Негативні моменти, недоліки, помилки, прорахунки, що мали місце в ході її проведення, не знайшли відображення у брошурі. Ця досить узагальнююча праця не повною мірою відображає справжню картину подій, що відбувалися, а деякі висновки з позицій нашого часу безумовно застаріли.

Узагальнюючи, викладений матеріал можна сказати, що 40-ві–80-ті рр. ХХ століття у вивченні історії культурного будівництва і зокрема ліквідації неписьменності позначені ідеологічною, компартійною спрямованістю в галузі освіти. Дослідники цього періоду писали про те, що саме партійні організації всіх рівнів відіграли провідну роль в успішній боротьбі з неписьменністю.

Третій період – середина 1980-х років – по теперішній час. З початком перебудови і загальної демократизації суспільства в історіографії відбувся перелом у бік аналітичного, об'єктивного вивчення історії. Торкнулося це і питань ліквідації неписьменності. Хоча на сьогоднішній день у дослідженнях істориків педагогіки України не створені фундаментальні праці з проблеми ліквідації неписьменності, цієї проблеми не оминали науковці.

Багато дослідників, особливо в середині 80–90-х років вважали, що держава не змогла б тільки власними силами ліквідувати неписьменність в країні, де надзвичайно велика частина населення не уміла ні читати, ні писати. Тим більше, що скрутне економічне становище не давало змоги

витрачати значні кошти на заходи, пов'язані з навчанням грамоти. У цій ситуації участь громадських організацій була просто необхідною.

У 1990-ті роки і по теперішній час у науковій літературі спостерігається поворот у бік об'єктивного вивчення політики ліквідації неписьменності у 1920–1930 рр., поворот від надмірної критики і всебічного заперечення результатів роботи з підвищення писемності до детального об'єктивного аналізу ситуації в цій області.

До таких праць належить дисертаційне дослідження історика В.Гололобова «Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках» (1998) [5], в якому чітко розглядаються питання створення системи лікнепу, типи лікнепів і форми навчання неписьменних, підготовка учителів-ліквідаторів неписьменності та розвиток процесу ліквідації неписьменності. Автор використав комплексний підхід до аналізу діяльності Радянської держави, її структур на місцях, у тому числі й комісій з ліквідації неписьменності, вивчаючи їх роботу на матеріалах архівних справ, історичних джерел, а також навчально-методичних видань та періодичної літератури. Дослідження В.Гололобова є вагомим внеском у дослідження історії ліквідації неписьменності у 20–30-х роках ХХ століття.

Отже, для третього періоду характерне ослаблення ідеологічного партійного контролю, що сприяло появі праць, в яких глибоко і об'єктивно аналізувалися концепції і механізми кампанії з ліквідації неписьменності. Загалом для сучасних наукових праць характерна спроба об'єктивнішого осмислення історичного минулого, пошук нових підходів до вивчення проблеми ліквідації неписьменності, подолання стереотипів радянської історіографії.

Як зазначалося, одну з груп джерел, що містять інформацію щодо ліквідації неписьменності, становлять періодичні видання. Нами були знайдені і вивчені такі газети та журнали як: «Геть неписьменність», «Самоосвіта», «За грамоту», «На штурм неписьменності» (додаток до газети), «Плуг і молот», «Радянське будівництво» (додаток до газети «Вісті»), «Советская педагогика» та ін. Вони відкривають надзвичайно важливий фактичний і статистичний матеріал, пов'язаний з вивченням досліджуваної тематики. Окрім цього, на сторінках зазначених видань публікувалися і різні матеріали документального характеру. Це, перш за все, резолюції, протоколи нарад з питань культурного будівництва, звернення до громадян і організацій від імені комісій і місцевих партійних органів, а також добірки статистичних даних, що характеризують підсумки виконаної роботи з ліквідації неписьменності. У цих виданнях друкувалися статті керівників і безпосередніх учасників кампанії, висвітлювали хід і результати роботи на місцях, давалися конкретні рекомендації «ліквідаторам». Тобто матеріали цих журналів дають змогу детальніше розглянути і проаналізувати історію ліквідації неписьменності в Україні у 20–30 роках ХХ століття.

З огляду на великий масив матеріалу з питань ліквідації неписьменності, періодична преса є цінним історичним джерелом. Працюючи з періодичними виданнями 1920–1930-х років ХХ століття слід звернути увагу, що публікації які не зважаючи на велику кількість фактичного матеріалу по суті мали ідеологічний, пропагандистський характер, що в деяких випадках викликає сумнів щодо їх об'єктивності.

Підсумовуючи історіографічний аналіз книжкових видань і періодики з проблеми ліквідації неписьменності, можна стверджувати що історіографія процесу ліквідації неписьменності формувалася з початку проведення цієї діяльності після підписання Декрету «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» в кінці 1919 року до теперішнього часу. За цей період педагогічна наука поповнилася ґрунтовними працями, що присвячені ліквідації неписьменності; вони містять цікаві висновки і узагальнення, у науковий обіг введено чимало нових джерел. Проте, не дивлячись на це, багато питань, що стосуються теми нашого дослідження, ще очікують свого розкриття, деякі аспекти історії ліквідації неписьменності потребують більш детального аналізу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондарев Д. Ликвидация неграмотности: цифры, факты, перспективы / Бондарев Д. – М. : Л. : Государственное издательство, 1929. – 70 с.
2. Брік Я. Передовики лікнепу – передовики виробництва / Брік Я. – Х. : ДВОУ «Радянська школа», 1932. – 55с.
3. Васютинський В. На бій проти неписьменності та некультурності Збірка порад до роботи комсомолу в галузі ліквідації неписьменності / Васютинський В. – Х. : К. : Державне видавництво України, 1930. – 150 с.
4. Воронець А. Неграмотність на Україні та боротьба з нею / під ред. Ц. М. Підгірненської. – Х. : Червоний шлях, 1924. – 320 с.
5. Гололобов В. М. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гололобов Віктор Михайлович. – Х., 1998. – 179 с.
6. Зиновьев М. Как был выполнен Ленинский декрет / М. Зиновьев. – М. : Гос-издат., 1961. – 128 с.
7. Іванова А. М. Що зробила Радянська влада в справі ліквідації неписьменності серед дорослих / А. М. Іванова. – Х. : Рад. школа., 1950. – 92 с.
8. Куманев В. А. Социализм и всенародная грамотность / В. Куманев. – М. : Наука, 1967. – 327 с.

9. Элькина Д. На культурном фронте. Из истории борьбы за ликвидацию неграмотности в СССР / Д. Элькина – М. : изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1950. – 50 с.

Аннотация

О.Н.Бойко

Историографические исследования процесса ликвидации неграмотности (20–30-е годы XX века)

В статье осуществлен историографический анализ процесса ликвидации неграмотности на территории Украины в 20–30-е годы XX века, выделено три периода историографических исследований. Автором осуществлен анализ научных трудов, посвященных исследованию данной проблемы. Особое внимание сосредоточено на исследовании печатных трудов исследователей прошлых лет и доработок современных научных работников визи изучения процесса ликвидации неграмотности на территории Украины 20–30-х гг. XX века. В статье представлена история ликвидации неграмотности как целостного феномена с точки зрения историографии. Проведена систематизация, классификация и обобщение накопленного знания, через историографический анализ соответствующих источников.

Ключевые слова: ликвидация неграмотности, ликпункт, ликбез, школы для неграмотных и малограмотных, обучение грамоты.

Summary

O.M.Boiko

Historiographic Researches to the Process of Illiteracy Liquidation (1920–1930-s)

Historiographic analysis of the process of illiteracy liquidation on the territory of Ukraine in 1920–1930-s has been done in the article, three periods of historiographic researches have been selected. The author carries out the analysis of scientific works, devoted to the research of this problem. Special attention is concentrated on the research of printing works of the scientists of the past and the works of the modern research workers as for the study of the process of illiteracy liquidation on the territory of Ukraine in 1920–1930-s. The history of illiteracy liquidation as the integral phenomenon from the point of view of historiography has been offered in the article. Systematization, classification and generalization of the accumulated knowledge, has been conducted through the historiographic analysis of the proper sources.

Keywords: illiteracy liquidation, illiteracy liquidation centre, schools for illiterates and almost illiterates, teaching literacy.

Дата надходження статті: «9» жовтня 2013 р.